

ПАТРІОТИЗМ: СУТНІСТЬ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЯ

PATRIOTISM: THE ESSENCE AND CHARACTERISTICS OF THE CONCEPT

У статті проаналізовано сучасні підходи до трактування поняття «патріотизм». Розглянуто особливості визначення поняття «патріотизм» у філософії, політології, психології, педагогіці. Констатовано, що в педагогічній науці крім окреслення методологічних орієнтирів до розуміння патріотизму, донині не існує чіткого визначення цього складного поняття. На підставі емпіричного аналізу довідкової та наукової літератури зроблено висновок, що в сучасному розумінні категорії «патріотизм» виділяють такі його аспекти: 1) патріотизм як почуття; 2) патріотизм як соціальний обов'язок; 3) патріотизм як психологічна готовність до служіння Батьківщині; 4) патріотизм як моральний принцип. Охарактеризовано різновиди патріотизму.

Ключові слова: патріотизм, національна самосвідомість, любов до Батьківщини, соціальний принцип, громадянське почуття.

В статье проанализированы современные подходы к трактовке понятия «патриотизм». Рассмотрены особенности определения понятия «патриотизм» в философии, политологии, психологии, педагогике. Констатируется, что в педагогической науке кроме определения методологических ориентиров к пониманию патриотизма, до сих пор не существует четкого определения этого сложного понятия. На основании эмпирического анализа справочной и

научной литературы сделан вывод, что в современном понимании категории «патриотизм» выделяют такие его аспекты: 1) патриотизм как чувство; 2) патриотизм как социальный долг; 3) патриотизм как психологическая готовность к служению Отечеству; 4) патриотизм как моральный принцип. Охарактеризованы разновидности патриотизма.

Ключевые слова: патриотизм, национальное самосознание, любовь к Родине, социальный принцип, гражданское чувство.

The article analyzes modern approaches to the interpretation of the concept of "patriotism". Peculiarities of the definition of "patriotism" in philosophy, political science, psychology and pedagogy are examined. It is stated that in pedagogical science, in addition to outlining the methodological guidelines for the understanding of patriotism, there is still no clear definition of this complex concept. Based on the empirical analysis of referential and scientific literature, it is concluded that in the modern sense of the "patriotism" category, the following aspects of it should be distinguished: 1) patriotism as a feeling; 2) patriotism as a social duty; 3) patriotism as psychological readiness to serve to the Motherland; 4) patriotism as a moral principle. Types of patriotism are described.

Key words: patriotism, national self-consciousness, love of the Motherland, social principle, civic feeling.

УДК 37.035.6

Пантюхов Б.О.,
аспірант кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка

Постановка проблеми. Ідея патріотизму впродовж віків займає чільне місце в усіх найважливіших сферах життєдіяльності українського суспільства – ідеології, політиці, культурі, освіті тощо, а відтак стала об'єктом дослідницької уваги в межах цілої низки наукових галузей, зокрема філософії, історії, соціології, політології, психології, педагогіки тощо.

У пошуках шляхів розв'язання проблеми формування патріотизму молодого покоління дослідники звертаються до різних джерел, а передусім до відповідного історичного досвіду, оскільки патріотичне виховання української молоді завжди було важливим суспільним запитом в умовах тривалої боротьби за свободу і незалежність. У результаті наукових пошуків у цьому напрямі накопичено значну кількість праць, що розкривають еволюцію поглядів на патріотичне виховання молодого покоління в контексті розгортання процесів державотворення та педагогічних концепцій в історичній ретроспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему визначення патріотизму в контексті патріотичного виховання дітей та молоді досліджували І. Бех, А. Богуш, О. Вишневський, В. Гарнійчук, М. Зубалій, В. Каюков, В. Кіндрат, Г. Коваль, Г. Корж, Б. Мисак, В. Новосельський, О. Онопрієнко, Г. П'янківський, М. Стельмахович, В. Федоренко та інші.

У педагогічній науці, крім окреслення методологічних орієнтирів до розуміння патріотизму (І. Бех, К. Чорна, О. Сухомлинська та інші), донині не існує чіткого визначення цього складного поняття. Так, О. Докукіна, Л. Канішевська та інші кваліфікують патріотизм як морально-політичний принцип; Є. Белозерцев, І. Ільїн, Б. Кобзар, В. Сухомлинський, Є. Старовойтов та інші – як один з принципів шкільного виховання; О. Вишневський, В. Кіндрат, Ю. Руденко, М. Стельмахович, Б. Ступарик, М. Чепіль та інші – як стрижневий принцип системи національного виховання.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відтак, очевидно, що у працях вчених-педагогів немає одностайності щодо трактування сутності, а також об'єкта і суб'єктів патріотизму тощо.

Мета статті. На основі теоретичного аналізу праць вітчизняних науковців охарактеризувати сутність та характеристики поняття «патріотизм».

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз змістовних аспектів категорії «патріотизм» дозволяє виокремити у ньому основні поняття, що використовуються для трактування ставлення людини до Батьківщини та Вітчизни. На наш погляд, Батьківщина складає інваріантне підґрунтя патріотизму, відображаючи ментальні риси, властиві кожному народові впродовж усієї історії

його розвитку, натомість природу Вітчизни зумовлюють соціальні, політичні явища, громадські й економічні відносини, панівна ідеологія, характерна для конкретного історичного періоду. У працях багатьох авторів ставлення людини до своєї Батьківщини та Вітчизни описується як почуття патріотизму.

Категорія «патріотизм», маючи комплексну й багатогранну структуру, є об'єктом міждисциплінарного наукового вивчення у галузі філософії, політології, педагогіки, психології, соціології тощо. Так, у «Філософському енциклопедичному словнику» патріотизм (з грецьк. πατρις – вітчизна) трактується як «любов до Батьківщини, відповідальність за її долю і готовність служити її інтересам, а у разі потреби самовіддано боронити здобутки свого народу; соціально-політичний і моральний принцип, що в загальній формі виражає вищезазначені почуття й емоційні стани. Патріотизм як соціально-психологічне почуття має широку гаму проявів: від гордості за досягнення Вітчизни (в науці, економічній діяльності, спорті тощо), поваги до історичного минулого, дбайливого ставлення до народної пам'яті, збереження та опанування національними і культурними традиціями до гіркоти переживань за невдачі та втрати рідної країни, страждань через її біди» [10, с. 471].

З політологічного погляду, патріотизм – це соціально-історичне явище, яке у різні епохи має різний соціально-класовий зміст. У певних соціально-історичних умовах кожний клас виражає своє ставлення до Батьківщини через свої інтереси. В сучасних умовах розвитку суспільства формування патріотизму є частиною суспільної та національної свідомості та самосвідомості народу. Утвердження ідей патріотизму, гордості за свою суверенну державу, готовності стати на захист істинної демократії, інтересів свого народу – сьогодні одне з найголовніших завдань нової системи патріотичного виховання [7, с. 524].

Психологічний словник подає патріотизм як любов до Батьківщини, до свого народу. Розрізняють патріотизм планетарний – почуття любові всіх землян до своєї планети, почуття відповідальності за її долю, готовність до захисту її від усіх форм руйнування [11, с. 128].

Відомий дослідник сучасної української педагогіки О. Вишневський виокремлює також інші різновиди патріотизму: етнічний, що ґрунтується на почутті власної причетності до свого етносу, його мови, культури й історії; територіальний, котрий ідентифікує себе з певною місцевістю, ландшафтом, кліматом тощо; державний, головна мета якого виховання у молоді державницького, громадянського світогляду [3].

В «Енциклопедії освіти» за редакцією В. Кременя зазначається, що патріотизм – це суспільний моральний принцип діяльного ставлення до свого

народу, що віддзеркалює національну гордість і любов до Вітчизни, громадянську відповідальність за її долю, а також емоційне підпорядкування особистістю свого життя спільним національним інтересам і виявляється в готовності служити Батьківщині й захищати її від ворогів. Для сучасної людини патріотизм став одним із перших обов'язків і одним із найпочесніших почуттів – це є те, чим патріот віддячує державі за все, що вона робить для нього, а держава для сучасної людини є сукупністю громадянських інституцій, від яких людина отримує безпеку та умови для досягнення благополуччя.

У різноманітних концепціях формування патріотизму, розроблених з часу проголошення незалежної України, дедалі більше уваги акцентується на національно усвідомленому ставленні до Батьківщини. Це означає прагнення культивувати в собі почуття, волю й життєві настанови в руслі патріотичної самосвідомості, творчо стверджувати в собі духовне життя свого народу – сприйняти українську мову й історію, українську державність і правосвідомість, українське світосприймання, пісню, літературу й культуру тощо як свої власні. Це й означає встановлення на ділі взаємодії й духовної спільності народу – об'єктивної духовної єдності всупереч відходу з життя поодиноких суб'єктів та зміни поколінь. Патріотизм передбачає визнання тотожності досягнень і поразок української історії як особисто притаманних кожному в минулому – спільна слава і спільне каяття за допущені помилки, в майбутньому – спільна для всіх мета.

На цьому шляху любов до Батьківщини об'єднується з вірою в неї, з переконанням щодо її покликання, з упевненістю в її грядущому розквіті. Вірити в Батьківщину може лиш той, хто живе нею, разом з нею і заради неї, хто поєднав з Україною джерела своєї творчої волі й свого духовного самопочуття [5, с. 663].

В «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренко патріотизм трактує як «одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури. Патріотизм виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів» [4, с. 249].

Вищезазначені дефініції свідчать, що патріотизм, як складний соціально-моральний феномен, розглядається в різних аспектах. У філософському сенсі патріотизм, будучи суспільно-історичним явищем, зумовлений соціально-політичними, економічними характеристиками конкретного суспільства та наявністю «природних» основ, що відображають інваріантну (Батьківщина) і варіативну (Вітчизна) характеристики цього явища. У соціально-педагогічному сенсі патріотизм розглядається як соціально-моральна цінність, котра

виражає ставлення особистості до Батьківщини та Вітчизни, які виступають об'єктами ціннісної установки. У психолого-педагогічному сенсі патріотизм правомірно детермінується як складна моральна якість особистості. Цілісна характеристика патріотизму ґрунтується на комплексному аналізі цих його окремих аспектів, заснованому на застосуванні методу змістовного узагальнення і принципу додатковості. До того ж патріотизм пов'язується не з окремим політичним чи моральним принципом і не з окремою моральною якістю особистості, а з інтегративністю її властивостей, що дозволяє розглядати патріотизм як соціально-моральний імператив, який становить невід'ємний складник соціально-морального спрямування особистості.

На підставі емпіричного аналізу довідкової та наукової літератури можемо зробити висновок, що в сучасному розумінні категорії «патріотизм» виділяють такі його аспекти: 1) патріотизм як почуття; 2) патріотизм як соціальний обов'язок; 3) патріотизм як психологічна готовність до служіння Батьківщині; 4) патріотизм як моральний принцип.

Патріотизм як моральна категорія невіддільний від індивідуальних і громадянських якостей особистості. На особистісному рівні патріотизм виступає як стійка характеристика людини, яка усвідомлює, що її соціальна роль і значущість здійснюваної нею діяльності інституалізується державою, отримує подальший розвиток за умови участі в явищах і процесах, котрі відбуваються в суспільстві та державі. На макрорівні патріотизм є важливим складником суспільної свідомості, яка виявляється у колективних настроях, почуттях, оцінках, ставленні до свого народу, його способу життя, історії, культури, системи цінностей тощо.

Патріотизм, відображаючи сукупність соціальних і моральних норм конкретного суспільства, становить необхідну умову подальшого розвитку держави. Включаючи раціональний, емоційно-психологічний та діяльнісний компоненти, патріотизм виступає як спонукання, поштовх до патріотично спрямованої діяльності. Причому це спонукання має відносно стійкий характер, що дозволяє розглядати патріотизм як соціально-моральний імператив, який виражає ціннісне ставлення людини до Батьківщини й Вітчизни та спонукає її до патріотично спрямованої діяльності.

Теоретичний аналіз літературних джерел дав підставу для виділення головних засобів формування у молоді почуття патріотизму, характерних для різних типів виховання у різні історичні періоди:

1) обцинне виховання (засоби: звичаї, життєвий уклад, архітектура, побут (одяг і начиння), епос (приказки, прислів'я, оповіді, билини), обряди, пісні, практичний військовий вишкіл, особистий приклад та інше);

2) родинно-обцинне виховання (засоби: практичний військовий вишкіл, поєднання дисципліни і

виборного права, вимога твердого характеру, свідомого ставлення до свого обов'язку, особистий приклад служіння Батьківщині та інше);

3) народно-демократичне виховання (засоби: виховання в різних типах закладів освіти; військова честь і традиції народу, армії та флоту; поява навчальних книг з поданням героїчної історії Вітчизни; розгортання ідеологічної роботи і пропаганди та інше);

4) суспільно-колективне виховання (засоби: пропаганда традицій, героїзму захисників Вітчизни, клубна діяльність, суспільно корисна, продуктивна праця, колективні ігри, самообслуговування, дитяче громадське самоврядування та громадські організації (піонерія, комсомол), символіка, атрибутика, дискусії, лекції, соціалістичне змагання, засоби масової інформації, гуртки, конкурси, олімпіади, кінопокази, наочність, тематичні години класного керівництва та інше);

5) соціальне виховання початку (засоби: зустрічі з героями й учасниками АТО (ООС), проведення свят і пам'ятних дат, присвячених Дням військової слави українців; увічнення пам'яті полеглих у боротьбі за свободу та незалежність Батьківщини; військово-спортивні гри «Сокил» («Джура»); пошуково-дослідницька діяльність; шкільні музеї, гуртки та секції військово-патріотичної спрямованості, військово-спортивні табори, шефські зв'язки між військовими, професійними і загальними середніми закладами освіти, широкий волонтерський рух, засоби масової інформації, популяризація національного історико-культурного надбання та інше).

Проаналізувавши історичний аспект окресленої проблеми, нами виділені такі етапи змістовного наповнення категорії «патріотизм» у вітчизняній історії:

– перший етап (епоха Київської Русі) окреслив виховний ідеал українського суспільства, що сформувався у дохристиянський період (сильний, умілий робітник, добрий опрач, спритний мисливець, мужній захисник своєї землі) та був доповнений з часу прийняття християнства новими рисами: вірою в Бога, правдивістю, пошаною до старших і батьків, потягом до знань, до освіти [6; 9];

– другий етап пов'язаний з добою Українського козацтва, коли в народі сформувався ідеал мужнього козака-патріота, що об'єднав в собі тверду віру в Бога, відданість Церкві, жертвну любов до своєї Батьківщини, рідної землі;

– третій етап проходив у контексті загальної боротьби українського народу за своє національне відродження та визволення з-під російського царату, ідейними виразниками якого стали видатні постаті у вітчизняній історії – М. Вербицький, В. Гнатюк, М. Грушевський, М. Драгоманов, О. Духнович, Б. Грінченко, І. Котляревський, М. Коцюбинський, П. Куліш, М. Лисенко, Д. Лепкий,

М. Максимович, П. Мирний, І. Нечуй-Левицький, М. Сумцов, Л. Українка, І. Франко, П. Чубинський, Т. Шевченко, Д. Яворницький та інші, а вихованням у молоді почуття патріотизму, готовності до визвольних змагань за державність України займалися численні громадсько-патріотичні організації («Пласт», «Січ», «Січові Стрільці», «Сокіл» та інші);

– четвертий етап бере початок з утворення СРСР, коли в суспільстві була насаджена класово-партійна ідеологія, що утвердила розуміння патріотизму як підтримки основ соціалістичної системи, суспільного і державного ладу, а найвищим проявом патріотизму стала боротьба з будь-якими проявами українофільства та «українським буржуазним націоналізмом»;

– п'ятий етап детермінований проголошенням 24 серпня 1991 р. незалежності України та кардинальними змінами в ідеології націотворення, гуманістичними й демократичними трансформаціями у світогляді, науці та культурі, коли підґрунтям патріотичного виховання стали національно-історичні традиції та духовно-матеріальна культура українського народу.

Вітчизняні вчені (О. Абрамчук, І. Бех, К. Чорна, Ю. Руденко та інші) виділяють такі прояви (різновиди) патріотизму:

– патріотизм, визначений просторово-територіальними характеристиками: у ставленні загалом до країни – державний, до своєї малої батьківщини, де особа народилася – регіональний (місцевий);

– патріотизм, пов'язаний із суспільно-корисною, продуктивною діяльністю із вдосконалення конкретної сфери (середовища) в своїй Вітчизні;

– культурно-історичний патріотизм, детермінований часовими та соціокультурними характеристиками [1; 2; 8].

Для педагогічної практики важливо, що представлена класифікація проявів патріотизму дає можливість побачити це багатогранне соціальне явище у всій повноті й органічній єдності і тим самим підтвердити, що патріотизм в реальному житті представлений сукупністю його різних проявів, які складають підґрунтя патріотичного виховання.

Висновки. Отже, під категорією «патріотизм» нами розуміється багатогранна система світоглядних поглядів, переконань і почуттів людини, пов'язаних з любов'ю до Батьківщини, готовністю

до захисту та самопожертви в ім'я її процвітання, повагою, відданістю та служінню своєму народові в різних сферах суспільно-корисної, продуктивної діяльності.

Звідси, патріотизм, як базовий складник національної самосвідомості народу, передбачає: виховання любові до Батьківщини, рідних місць й української мови; поваги до історичного минулого, традицій і звичаїв свого народу, знання його історії і культури; формування культури міжнародного спілкування та взаєморозуміння (поваги до інших народів, їхніх звичаїв і культури, нетерпимості до расової та національної неприязні, ксенофобії тощо); розвиток готовності до захисту честі й гідності українців та самопожертви заради батьківської землі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Абрамчук О.В. Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Тернопіль, 2006. 20 с.
2. Бех І., Чорна К. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Світ виховання. 2007. № 1 (20). С. 23–34.
3. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посібник для студ. вищих навч. закладів. 3-е вид. доопр. і доп. Київ: Знання, 2008. 568 с.
4. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
5. Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України; гол. ред. В.Г. Кремінь. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
6. Красильник Ю.С. Патріотичне виховання військовослужбовців Збройних Сил України засобами української етнопедагогіки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. К., 2002. 20 с.
7. Політологічний енциклопедичний словник. 2-е вид., доп. і перероб. / Упоряд. В.П. Горбатенко. Київ: Генеза, 2004. 736 с.
8. Руденко Ю., Губко О. Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність: навч. посіб. Київ: МАУП, 2007. 342 с.
9. Трусов Є.В., Красильник Ю.С. Теоретичні засади військово-патріотичного виховання військовослужбовців контрактної служби: навч. посібник. Київ: НАОУ, 2006. 312 с.
10. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди; за ред. В.І. Шинкарука. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
11. Peacocke Ch. A study of Concepts. London: MIT, 1990. 326 p.